

A nők helyzete és Aphrodité mestersége, a császárkori Rómában

Ötvös Koppány Bulcsú

Történelem III év

Vezető tanár: Dr. Bajusz István egyetemi adjunktus

Tartalomjegyzék

I. Nők az ókori Rómában	3
I. 1. A család	4
I. 2. A házasság	5
I. 3. A házasságtörés, mint bűncselekmény	7
II. Aphrodté mestersége	11
II. 1. A prostitúció kétarcúsága	11
II. 2. Ki a prostituált?	13
II. 3. Örömtanyák	14
II. 4. Adózó örömlányok	17
II. 5. Prostitúció és a római jog	19
III. Könyvészet	22

I. Nők az ókori Rómában

A császárság idején Rómában az arisztotelészi megközelítés meghatározó a családban, a férfi-nő viszonyának viszonyára. A görög filozófus szerint az emberek között is jól meghatározott az a természetes kapcsolat, ami az állatvilágban is jól látszik: a hím az erősebb, ezért ez az uralkodó, a vezető. A nőtény a gyengébb, általában kisebb, tehát ez a hímnek alárendelt. Arisztotelész ebből a természeti megfigyelésből kiindulva vezeti le a másik természeti következményt is, miszerint a társadalomban vannak szolgák és szabadok. Szolgák azok, akik másoktól függve tudnak csak élni, meglenni, nekik értelemről csak annyi jutott, hogy észlelni tudjanak.¹ Ezt a filozófiai elméletet tükrözi a család-szervezet az ókori Rómában, és ennek alapján ítélik meg a nők társadalmi, politikai és jogi helyzetét.

Ennek az hierarchiának a csúcspontja az ún. *zóon politikon*,² míg a gyengébb, a kisebb, a nő nem rendelkezik államalkotó joggal, így minden vonatkozásban csakis alárendelt lehet. Ez látható a mindennapi életben apa és gyermeke, úr és rabszolga, férfi és nő viszonyában, és ezt a fölé-alárendelt viszonyt nem vonták kétségbe az ókorban. Érdekes, hogy sok vonatkozásában a nagykorúsággal ez az alárendeltségi viszony megszűnhetett, de férfi-nő kapcsolatában ez mindvégig, vagy a nő haláláig ebben a kedvezőtlen helyzetben maradt.

A római jog is ehhez a szemlélethez igazította férfi-nő viszonyának meghatározását, és mindvégig férfi-centrikus maradt. Ennek alapján a nő a férfi vágyainak megtestesítője, kielégítője kell legyen, de bármennyire is ambiciózus a férfinhoz hasonló alkotóképesség eléréséhez elégtelen, mindig csak utánczó lehet. Bármennyire kiváló, erkölcsös, méltóságteljes, kitartó, jog szerinti kötelessége és lehetősége szerint férjéhez vagy apjához méltóvá kell váljon.³

¹ *Aristoteles*: Politika 1254 b.

² Mai értelemben jelentése polgár, azaz városállam alkotó lény.

³ *Plinius*: Epistulae 7.19.

I. 1. A család

Mint sok más birodalmi, társadalmi, államhatalmi megfogalmazásban, úgy a Római Birodalom felfogásában is a család, a *familia* volt a legfontosabb és az első számú társadalmi egység. A római felfogás szerint a familia a *paterfamilias* hatalma alatt állt. Külső megjelenési formája volt a *heredium*, ami magába foglalta a családi házat, családi tűzhelyet és a családi szentélyt (*Lararium*). Mindez jogi szempontból egy társadalmi alap külső védelmének megjelenítése volt.

A legkisebb és legfontosabb társadalmi szint, a család fölött volt a nemzetség, a *gens*. Eredetileg csak a patríciusoknak volt nemzetségi beosztásuk, így mint *gens*, nemzetségi fogalom rájuk vonatkozott. Valószínű, kezdetben a vérségi kötelékek szerint alakultak ki, formálódtak, majd, amikor a plebs is nemzetségekbe kezdett szerveződni, akkor megjelent a római világban is a mesterséges tagozódás. Ennek bizonyítéka az, hogy 10 család alkotott egy nemzetséget, 10 *familia* lett egy *gens*.

A *gens* maradt aztán a legnagyobb társadalmi egység, amelyre egy-egy csoport eredetét vissza lehetett vezetni. Természetesen, az idők folyamán megerősödött és fontos szerepet játszott nem egy római nemzetség, és mindezekkel szemben számos római *gens* jelentéktelenné vált, elveszett a névtelenségben. A Kr.u. III. századra a következő patrícius nemzetségek voltak ismertek és befolyásosak a római császárságban: *Fabius*, *Aemilius*, *Cornelius*, és mellettük a szabin eredetű *Claudius*, meg *Valerius* nemzetség. Ezek mellé emelkedett a plebejus *Publius*, (amely nemzetségből Q. Publilius Philo négyszeres konzul, valamint a lex Publilia szellemi atyja volt), és *Atilius* gens (M Atilius Regulus az első pun háború hadvezére volt és kétszeres konzul). Az idők során néhány patrícius és plebejus család annyira összefonódott, hogy kialakult mindkét rendben egy-egy ága, például a *Veturius* és *Fabius* családok esetében. Itália néhány városából a vezető családok bekerültek a szenatori rendbe, mint például *Plautius* Tibur városából, *Mamilius*, *Fulvius* és *Coruncanus* Tusculum városából, *Otacilius* Beneventumból.⁴

Ahogy az arisztotelészi eszme meghatározta a római férfi-nő viszonyt, úgy a római nő jogi helyzete is ennek függvényében látható a családban, a *familiában*. Láthattuk, a római társadalom alapegysége a család volt, és a családban a rendet a *mos* és *fas* (az erkölcs és az istenek) jelentették. A római nők a *paterfamilias* alatt álltak,

⁴ A. Alföldi: Early Rome and the Latins. Ann Arbor 1963, 29.

és így *personae alieni iuris*⁵ volt a családban a jogi helyzetük. A római nőknek nem volt politikai joguk, az pedig azt jelentette, hogy nem lehettek családfők vagy gyámok, tanúként sem szerepelhettek egy-egy szerződésnél, sőt perben sem lehettek képviselők. Legtöbb esetben válás után is gyámságban maradt. Önálló vagyonát ugyan kezelhette, de sokféle jogi esetben gyámjának kegyessége vagy hozzájárulása kellett.

Egy tradicionális római családban az időskorú szülőket felnőtt gyermekeik gondozták, tartották el, egy ideális családban mindez természetes és megszokott volt. Ha meghalt a férj vagy nem maradtak gyermekek, ez a szociális háló megszűnt.

I. 2. A házasság

Láttuk már előbb, hogy a római császárság korában, a családban, a társadalomban a nő alárendelt szerepet játszott, és ez a házasság tekintetében is ugyanúgy érvényesült. A római irodalmi források általában kétféle nőtípusról beszélnek a házassággal kapcsolatban: akit elvesznek feleségül és családanya lesz,⁶ és akit nem vesznek el feleségül. Ezek alapján alakult ki a kétféle Vénusz-kultusz is. Előbbi, azaz a feleségek, családanyák, a matrónák segítőtje, pártfogója a kegyes Vénusz. Catullus egyik fiktív lakodalmi énekében erről a kegyes Vénuszról mondja, hogy „az érdeemes nászok összekötője.”⁷ Utóbbi, vagyis a nem kegyes Vénusz a „*furtius amor*” istene, aki megnyitja az érzéseket. Ő a prostituáltak, a felszabadított rabszolganők segítőtje, a *Venus Erycina*.⁸

A római világban azt a nőt, aki törvényes házasságban élt, aki tisztességes és hűséges feleség, családanya volt *mater familiasnak* tekintették. Ezt a családját erkölcsi élete, tisztességes viselkedése, hűséges magatartása megkülönböztette, sőt elválasztotta a többi nőtől.⁹

Az ilyen családját, matrónát személyében is tisztelet övezte, de – mint egy társadalmi csoportot – fontosnak és nagyra tartott a közösség, hiszen bennük látták a római családok, az állam folytonosságát. Így nemcsak társadalmi szerepük nőtt meg,

⁵ Jelentése: hatalom alatti.

⁶ D. Gourevitch – J.N. Adams: Latin Words for „Woman” and „Wife”. Glotta 50 (1972) 234-235.

⁷ Catullus. LXI.

⁸ A szicíliai Eryx hegyi kultusz helyéről elnevezett Venus.

⁹ Ulpianus: Digesta 50.16.46.1.

hanem tiszteletük is. Különösen fontosnak látszott a matrónák feladata a római világ vezető rétegében, az *ordo senatoris*ban, ahová bele kellett születni. A polgárháborúk és a prostitúció azonban kikezdte, fellazította ezt a római, elit társadalmi csoportot, és nem egy szenátori vagy lovagrendi családban jelentkeztek demográfiai gondok.

A római házasság formája megváltozott a principatus idejére, de a házasság alapszemlélete továbbra sem az egyéni érzelmek, az egyéni vonzalom volt. A római házasság meghatározója akkor sem a házastársak szerelmi vonzalma volt, hanem sokkal inkább üzlet. Ebben az üzletszerű házasságban a nő általában az egyik *manus*ból átkerült a másik *manus*ba, azaz az apa hatalmából a férj hatalmába, és legtöbbször a nőt meg sem kérdezték, hogy mindezt akarja vagy sem.

A római családszemléleti felfogás szerint ebben az atya-férj párbeszédbe, üzleti alkuba nem szólhatott bele olyan, aki nem ura érzelmeinek. Márpedig a római világban a nőket ilyen csoportnak tartották. Nem volt ritka eset az sem, hogy egy nő egyik férj hatalmából átkerült a másik férj hatalmába. Így történt ez például az ifjú Cato családjában is: miután Marcia, felesége szült neki gyermeket, Cato átengedte feleségét barátjának Hortensiusnak, majd barátja halála után Marcia visszament Catohoz.¹⁰ A társadalom fejlődése mindig meghatározta az ún. társadalmi csoportok, egységek alakulását. A római világ korában sem volt ez másképpen. Egy idő után a *manus*-házasságok mellett megjelentek a *manus* nélküli házasságok,¹¹ sőt az utóbbi majdnem kiszorította az előbbi. Ennek lett a következménye, hogy a nő, mint házastárs, már nem maradt a férj hatalma alatt. Kétféle, házassági típus alakult így ki: 1. ha addig a nő hatalom alatt volt, akkor házassága után az addigi *agnatió*ban maradt,¹² 2. ha önálló volt, házasságában is megtarthatta önállóságát, és így vagyonát is.

Csak hogy ez az ún. női önállósodás a házasságban nemcsak a római nők jogait erősítette, hanem az addigi családszemléletet is megváltoztatta és átalakította a családi struktúrát. Abban az időben gyakori volt, hogy számos család költözött vidékről városba, így ott egy új élethelyzet alakult ki, megváltozott a matróna szerepe a családban. Addig, mint egy *domina* irányította a házi munkát, a gazdaságot a mindennapi életben. Ahogy városba költöztek, csökkent ez a feladat, kisebb lett vagy teljesen megszűnt a ház körüli teendője a nőnek, és így több ideje volt önmagára.

¹⁰ *Lucanus*: Pharsalia II.326.

¹¹ A házassági kötelék nem kapcsolódott férji hatalommal.

¹² Az *agnatusok* az apai férfi vérokonok és ugyanannak a *familiának* férfiági leszármazottai (*Ulpianus*: Digesta 11.4.)

Ezek a városi nők a görög nőkhöz hasonlóan individualizálódtak, többet foglalkoztak kultúrával, szórakozással, szépítették magukat, és sokkal többet adtak önmagukra. Anyai feladatukat, családfenntartó hivatásukat ugyan nem adták fel, de úgy jelentek meg most már a római társadalomban, mint individuumok. Az addig megszokott családmódel felbomlása, a nő besorolásába bekövetkezett változás, erkölcsi problémákat is felvetett a római társadalomban.

Ahogy módosult, változott a megszokott, tradicionális női szerep, úgy a nők között megmutatkozott az igény egy másfajta társadalmi funkció elérésére, betöltésére. A nő most már önmaga kívánt lenni, és ez nem maradhatott hatástalan a család, a férfi társadalmi helyzetére nézve sem. A férfi ezentúl is fenntartotta a családot, de a fellazult családi kapcsolatban gyakran engedett teret érzelmeinek, egyre többször fordult elő rövidebb vagy hosszabb ideig tartó személyes kapcsolat a családon kívül. A házasságon kívüli kapcsolatokban részt vevő nők élete is változott, elszakadtak hagyományos feladataik teljesítésétől, ezzel szemben új kapcsolataik révén meggazdagodtak, sőt némelyik gazdasági, pénzügyi függetlenségre tett szert, és így még hatalomhoz is jutott.

I. 3. A házasságtörés, mint bűncselekmény

A római család válsága már a köztársaság korának vége felé jelentkezett, amikor a társadalom felsőbb rétegeiben egyre gyakoribb lett a válás, a család felbomlása. Ez az alsóbb rétegekben csak később vált gyakorlattá. Mindezek hatására Augustus, a *principatus* megteremtője úgy próbálta a tradicionális családi értékeket, a társadalom működésében oly szükséges családi kötelekeket fenntartani, hogy családjogi törvényt hozott. Ezek a törvények és rendelkezések¹³ nem úgy tárgyalták a család jogi kérdéseit, mint bűncselekményt, amely a nemi erkölcs ellen irányul, hanem sokkal inkább a családi élet harmóniájának megtartására figyelt. Erre utalnak az ide vonatkozó forráshelyek is. A mai jogi terminológia szerint még feltűnő is, hogy a római világban sokkal inkább a család megtartása, megmentése volt az elsődleges szempont, és csak másodlagos volt a nemi erkölcsi sértés problematikája.¹⁴

¹³ *Ulpianus*: Digesta 48.5.

¹⁴ *I. Molnár*: A házasságtörés mint a római család alapját, tekintélyét sértő bűncselekmény. in: *Iura antiqua, Iura moderna*. Pécs 2001, 187.

Jogilag ez a megnevezés, amit a tett, a cselekmény sértett, az a család volt, mint „jogi tárgy”, mint tekintély.

Jogilag tekintve és egymástól időben elég jól elhatárolhatóan ez a kérdés két részre osztható. Az első az ún. archaikus jog a republikánus időből. Második már a császárság korából való, amikor megjelenik Augustus törvénye,¹⁵ majd annak kiegészítő rendeletei. Ennek a korszaknak az ilyenszerű forrásanyaga nagyon hiányos, és a fellelhetők sem jogászoktól származnak, így legtöbbször csak arra utaló tudósításokból lehet képet alkotni. Azt azonban tudjuk, hogy a *lex Iulia* már korábban kialakult, amit jogi szabályozás alá vont az a rendezett, vagy pontosabban a nem rendezett életviszonyok voltak. A császárság korában nyilvánossá vált, hogy szükség van egy új, a társadalmi berendezkedésnek megfelelő, átfogó jogi rendezésre.

Augustus törvényhozásának és társadalmi rendeleteinek egyik legfontosabb motivációja volt a család tekintélyének visszaállítása. A császár felismerte és tudta, hogy az állam alapja a család, ezért a házasság régi tekintélyét vissza kell adni, a sok botrányt okozó erkölcstelenséget, kicsapongást meg kell szüntetni. Ezért kezd bele egy nagyszabású törvényalkotásba. A különböző törvények szabályozták az emberek viselkedését, öltözködését, egymással való kapcsolatának normáit. Például a *lex Sumptuaria* és a *lex Iulia de habitu et vertitu* megszorította a lakomák kiadásait, valamint a nők ruházkodásának túlkapasait. A *lex Iulia de maritandis ordinibus* és a *lex Papia Popena* a házasságban nem élőket vagy a gyermekteleneket sújtotta örökösödési hátránnyal, a *lex Iulia de adulteriis* szabályozta a házasságtörést és az ehhez kapcsolódó cselekedeteket.¹⁶ Minden valószínűség szerint ez egy komplex, átfogó törvénynek készült a család és házasság megmentésére, az erkölcstelenség megfékezésére. Az akkori lehetőségek szerint Augustus a legjobb megoldást választotta, még akkor is, ha ezekkel a törvényekkel és rendelkezésekkel beleszólt a magánéletbe is.

A fent említett öt *lex* közül a *lex Iulia de adulteriis* próbálom kifejteni. Ókori források szerint¹⁷ a házasságtörésről szóló törvény Augustus császártól ered, és ez a törvény kimondja, hogy az erre vonatkozó előbbi törvény hatályát veszíti. Az előző azt a rendelkezést tartalmazta, hogy a házassági problémákat a családon belül kell elintézni, az új törvény szerint azonban nyilvános perrel kell mindezt megoldani, és az

¹⁵ *Suetonius*: Augustus 34.

¹⁶ *Suetonius*: Augustus 70.

¹⁷ *Ulpianus*: Digesta 48.5.1.

elkövetés, a cselekmény közbünténynek számít. Ez jogilag nézve is alapvető változást jelent, mert addig akár a családon belül megtörténhetett egy ilyen békés megoldás. Így megmaradt a család tekintélye, igaz az elkövető a családfőnek volt ezzel alárendelve. Ezekben a régi megoldásokban érzelmi kötődések miatt sokkal szubjektívebb volt a döntés. Az új, megváltozott törvény szerint szabályos bírói ítélettel végződő eljárás mondta ki a döntést, ami így objektívebb lehetett.

Feltevődik a kérdés: mi motiválta ezt a szigorú jogi újítást, rendelkezést? A mai modern európai jogrendszerben sem bűncselekmény a házasságtörés, és ugyanígy volt ez a régi Rómában is, egészen Augustus törvényalkotásáig. Augustus előtt is voltak házasságtörések, abból származó botrányok, de a társadalom elnézőbb volt, és az egészet a társadalmi viszonyokkal magyarázták. Minden bizonnyal Augustus felismerte, hogy a köztársasági kor végén megjelent laza erkölcsi élet, sok házasságtörés, erkölcstelenség gyakori gondja romlásba vitte Rómát. Augustus fogékony volt a régi római erkölcsök iránt és ezért törvény formájában, hivatalos eljárással próbálta a római társadalmi életet jó irányba megváltoztatni. Tudjuk, ez a történelemben máskor és máshol sem ment olyan egyszerűen. Suetonius azt is írja, hogy a lovagok egy színházi előadás alkalmával konokul hadakoztak a császári törvény visszavonásáért.¹⁸

E törvény szövege nem maradt meg, de ismeretes, hogy sokféle bűncselekményt szabályozott. Legfontosabb volt ezek közül az *adulterium*, amely a házasságban élő nő házasságtörésére utal, a *stuprum*, ami a házasságban nem élő, özvegyasszonyra vagy szűzre, esetleg elvált asszonyra vonatkozik. Mindez tisztán előírja és meghatározza, hogy a római nő nemi életet csak a házasságban élhet, ennek ellenkezője házasságtörés. A törvény nem szabályozza a rabszolganőknek ilyenszerű tetteit, s azokról sem beszél, akik már elvesztették tisztességüket. E szerint az augustusi törvény szerint – szemben az előbbiekkal – már a házasságtörésben (*stuprum*) közreműködő férfi is bűnös, így bünteti a segítőket, kerítőket is. Ulpianus még azt is pontosítja, hogy aki házasságtörő nőt vesz feleségül, még az is vét a házasság ellen.¹⁹

Valószínű, ezek a jogi gyakorlatok már az erkölcsromlás idején, a köztársasági kor végén kialakultak, de egészen új és más volt Augustus törvényeiben az, hogy most már a férfit is megjelölik, mint házasságtörőt és ezért felelősségre is vonják.

¹⁸ Suetonius: Augustus 34.

¹⁹ Ulpianus: Digesta 48.5.30.1.

Ugyancsak lényeges változást jelent az a tény, hogy a *lex Iulia* a cselekményt közbűntényként kezeli.

Mintegy összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a római világban a család védelme és tisztelete nagyon fontos volt. A római család, a család tekintélye és tisztessége alapvető társadalmi jelentőséggel bírt. A császárkorig általában a családon belül oldották meg mindezt, a köztársaság idejének végén *censori* beavatkozásokkal. Láttuk, a köztársaság idejének végén fellazult a római család erkölcs, és emiatt szükség volt Augustus családtörvényeire. Ezek a császári törvények –még ha valamelyik bele is avatkozott a családi élet belső rendjébe – a „régijó” erkölcsöt próbálták helyreállítani, el addig, hogy a házasságtörést közbűntettnek nyilvánították ki. Mindez azt is jelentette, hogy nem az egyén erkölcsi védelmére, hanem a házasságtörések megfékezésére születtek ezek a törvények.²⁰ Végül megállapíthatjuk, hogy Rómában nem a nemi erkölcs elleni bűncselekmény miatt születtek a császári törvények, hanem sokkal inkább a család békéjét, a házasság tisztaságát és a család tekintélyét akarták óvni és megvédeni

²⁰ I. Molnár: A házasságtörés mint a római család alapját, tekintélyét sértő bűncselekmény. in: *Iura antiqua, Iura moderna*. Pécs 2001, 204.

II. Aphrodité mestersége

Közvetlen források és közvetett utalások alapján megállapíthatjuk, hogy a prostitúció a régi Rómában is létezett és virágzott. Az a kijelentés is megállja helyét, miszerint a római társadalom majdhogynem úgy viszonyult a prostitúcióhoz, mint a mai. A különböző normarendszerekben mindez így tükröződött:

- a hivatalos életnorma (a társadalmi morál) elítélte a szolgáltatókat, de
- elnéző, toleráns volt azokkal szemben, akik ezeket a szolgáltatásokat igénybe vették, és
- a római jog kimondottan nem tiltotta a prostitúciót.

Mindezek mellett a római jog e társadalmi jelenségben is próbálta a szélsőségeket megakadályozni, de a hétköznapi életben minduntalan előbukkannak a prostituáltak, és a római császárság világának egyik megszokott képe, hozzátartozója volt.

Azt is megállapíthatjuk, hogy korunkhoz hasonlóan, egy bonyolult iparágként működött mindez. Ez azt is jelenti, hogy nem csak az ún. szolgáltatók voltak anyagilag is érdekelték ebben a tevékenységben, mert a „lányok” egy jól körülhatárolt környezetben, sajátos gazdasági mikrovilágban tevékenykedtek. Sőt, legtöbbször nem önállóan, hanem kerítők, kerítők, bordélytulajdonosok segítségével működött szolgáltatásuk, így ebből a sajátos tevékenységből gazdaságilag is sokan részesültek.

A római császárság és modern korunk életvitelének hasonlatosságára utal az a tény is, hogy az ún. szexipar szereplői ugyanúgy perifériális szerepet tölthettek be a társadalomban akkor és most. Igaz, a római kor jogi normái mindezt úgy vetítik vissza, hogy a különböző korlátozó tiltásokkal megpróbálták a prostitúciót marginalizálni. De ez elmondható az akkori világ egyéb kétes szórakoztatásairól is.

II. 1. A prostitúció kétarcúsága

Láttuk az előbbieken, hogy sok szempontból párhuzamba állítható a római császárság kora és a mi mai modern korunk a prostitúció megítélésében. Mindezek

mellett azonban azt is meg kell jegyezzük, hogy a római világ alapvetően patriarchális jellege a mai életviteléhez és életszemlélethez képest sokkal szélsőségesebben alakult.

Az akkori hivatalos, elfogadott erkölcsi és jogi elvárások, normák szerint a férfi/férj hivatása, feladata a család fenntartásában, valamint a család védelmében határozódott meg (például a „római polgár” méltóságának és becsületének megőrzése). A nő, a feleség jól meghatározott és elfogadott feladatát abban látták, hogy a férfit támogassa a család fenntartásában, védelmének megvalósításában, de emellett a családi „vérvonal” továbbvitelére törvényes gyermekeket hozzon a világra, azokat nevelje. A család erkölcsi életének megtartásában pedig a római nőnek, feleségnek erkölcsösen, feddhetetlenül kellett élnie, férjéhez hűséges kellett maradjon.

Szinte két végletként, egymással szöges ellentétben jelenik meg a két női értékítélet: a *matrona* szerepet betöltő római nő, és a másik oldalon a prostituált. E két végletet a két különböző életmód, viselkedés és cselekedet határolta el egymástól, és határozta meg.

Egyik legelső, jelképértékű példa *Acca Larentia*, akit a klasszikus források Romulus és Remus nevelőanyjának tartanak. Ezek a források a mondavilágbeli nőt egyaránt prostituáltak, valamint a termékenység istennőjének tartják. Livius²¹ és hozzá hasonlóan mások is a városalapító ikreket szoptató nőtényfarkas legendáját azzal magyarázzák, hogy Larentia valóban egy prostituált volt, azaz lupa – „nőtényfarkas”.

Ilyen kezdetek után szinte magától értetődően következik az a kor, amikor az idősebb Cato idejében a prostitúció a római hétköznapiak szerves részeként tűnik elő. Horatius idézi azt a történetet, amikor Cato megdicsér egy fiatalot, aki éppen egy bordélyház ajtaján lépett ki. A dicséret azért jár a fiatalembernek, mert Cato szerint erkölcsösen cselekedett, mivel nem mások feleségét szennyezte be, amikor az alattomos szenvedélyek rátörtek, hanem éppen a megfelelő helyre ment el vágyát kiélni.²²

Ugyanígy érvelését találunk Cicero egyik szónoklatában.²³ Cicero szerint túl szigorú az a szemlélet, amely meg szeretné tiltani a prostituáltakkal való szerelmeskedést. Sőt, véleménye szerint, ha akad ilyen, akkor az a jelenkor szabadságát és a hősök szokását akarja megváltoztatni: „Mert mikor létezett olyan,

²¹ *Livius*: Ab urbe condita 1.4.

²² *Horatius*: Satirae 1.2.31-35.

²³ *Cicero*: Pro Caelio 48.

hogya a férfiak nem cselekedtek így? Mikor minősült mindez helytelennek, mikor nem engedték meg? Mikor volt tiltott az, ami most engedélyezett?” Ezzel szemben Cicero gyakran használta fel vádként ellenfeleivel szemben az erkölcstelen életmódra való utalást. Nem egyszer hivatkozott arra, ellenfeleivel szemben, hogy azok prostituáltak társaságát keresték, vagy éppen úgy viselkedtek, mint a prostituáltak.²⁴

II. 2. Ki a prostituált?

Természetesen, az alcímbe foglalt kérdést a római császárság koraként ismert időszakokra vonatkoztatjuk, még akkor is, ha mai modern korunkra nem is változott olyan gyökeresen e meghatározás. A rómaiak elég sok kifejezést, megközelítést használtak a prostituáltakkal kapcsolatosan. Ezek a megnevezések vagy körülírások a vulgáristól elkezdve az eufemisztikusig terjedhetnek.

Elég gyakran feltűnik a *scortum* (szó szerint „bőr”-t jelent), amely enyhén durva és becsmérő megnevezés. Érdekes ez a kifejezés Cicerónál, aki férfinemű ellenfelei jellemzésére írja le, amikor arról szól, hogy a tógát felvevő és viselő fiatalember mindezt prostituált módjára hordta, sőt úgy viselkedett, mint egy közönséges utcalány, aki még magas árat is kért gyalázatos szolgáltatásaiért.²⁵ Sokkal enyhébb és kevésbé pejoratív a *meretrix* elnevezés, amely alapján véve olyan nőt jelent, ki fizetést kap, aki pénzt keres. Forrásokban nem egyszer előbukkan szinonimája is – *quaestuarium*.²⁶

Azokat a nőket, akik a bordélyházi fülke (*fornices*) vagy egy-egy kocsmá, fogadó előtt ülve várták az ügyfeleket, *prostibulum* és *prosesta* névvel illették. Talán legenyhébb kifejezés, megnevezés a *famosa* (ami ismert, híres, esetleg hírhedt nőt jelent), de ez is azért árulkodó szóhasználat, hiszen egy nő hírét (hírhedségét) éppen szexuális gátlástalanságának köszönhetette, a tisztességes, hűséges római nőktől elvárt viselkedéssel szemben. Ezt a kifejezést használja Suetonius, amikor megemlékezik Tiberius császárnak arról az intézkedéséről, amelyben az megtiltotta, hogy előkelő

²⁴ Cicero: Philippi 2.105.

²⁵ Cicero: De Officiis 2.44.

²⁶ Seneca: De Beneficiis 6.32.1.

származású nők megkerüljék a *lex Iulia de adulteriis* rendelkezéseit, és nyilvántartásba vétessék magukat, mint prostituáltak.²⁷

Pontos, ma is jól érthető meghatározást ad Kr.u. III. században élt Ulpianus jogtudós, aki szerint prostituált az, aki válogatás nélkül, nyilvánosan és pénzért létesít nemi kapcsolatot. De szerinte nem prostituált az, aki csak alkalmoszerűen fogad el pénzt egy-egy szeretkezésért. Ám prostituálnak nevezi azt a nőt, aki, még ha ingyenesen is, válogatás nélkül testével kiszolgálja férfiak kívánságát. Ugyancsak ez a híres római jogtudós határozza meg, hogy prostitúciónak minősül nemcsak a bordélyházakban, hanem vendégfogadóknak vagy más arra alkalmas helységeknél üzött ilyenszerű tevékenység.

II. 3. Örömtanyák

Tudjuk, az idősebb Cato tiltakozott a prostitúció térhódítása ellen, de ez mindinkább hozzátartozott a római világhoz. Igaz, Cato is inkább azért hadakozott, mert egy-egy ifjú igen gyakran járt el az örömtanyákra. Ebből a korból fennmaradt egy örömlány neve is: „Volt egy közismert örömlány, Hispala Faecenia szabadosnő, aki jobb sorsot érdemelt volna ennél a szolgáló korában megszokott foglalkozásánál, s aki felszabadítása után is ugyanilyen módon kereste kenyerét”(ford. Kiss Ferencné).²⁸

Legnagyobb igény városokon, üdülőhelyeken és főleg a kikötőkben mutatkozott. Egy Constantinus idejéből származó leírás szerint Rómában 46 lupanarium létezett. Ezeknek nagy része a Forum Romanum közelében volt, a Titus-ív, a Circus Maximus és a Via Sacra mellett. Rómában a császárság idején szabályos bordélyházak működtek (*meritorium, lupanarium*), de bérelt szobákban, fürdőkben (*thermae*), vendéglőkben (*thermopolium*) vagy éppen szállást biztosító fogadóknál (*tabernae cauponae*) is voltak ilyen szolgáltatások. Az egykori római bordélyházak sűrűn egymás mellett álló kis szobácskák (*cellae meretriciae*) voltak, de találtak magánházak falain fennmaradt *phallosz* ábrázolásokat, erotikus festményeket. Ezeket a kis szobácskákat általában függönyök takarták el, így a szellőzés is megoldódott. A szobácskákban kőből épített fekhely volt, amit vánkossal vagy lepedővel takartak le. Gazdagabb, igényesebb szobákban virágfüzérek vagy erotikus jeleneteket ábrázoló

²⁷ Suetonius: Tiberius 35.2.

²⁸ Livius: Ab urbe condita: 39.9.d.

képek is voltak, természetesen tisztálkodási eszközök is, mint lavór vagy kancsó. Volt, ahol a bejárat fölött is erotikus festmények voltak, de nem egyszer a szolgáltató nő nevét is felírták egy tábláskára.

Miután Tiberius megtiltotta a császár arcképével díszített pénzérmék bevitelét ilyen intézményekbe, kitalálták az ún. zsetonokat (*tesserae*), amelyeken *coitus*jelenetek láthatók, ezeket *sprintriae*-nek nevezték.

Ezek a zsetonok többféle anyagból készültek: bronz, ólom, csont, üveg vagy terrakotta. A zsetonok hátoldalain I-től XVI-ig terjedő számokat lehet látni, ezek minden valószínűség szerint as-ban megadott értéket jelentettek. Az I. század utáni időből eltűnnek ezek a zsetonok, valószínűleg készítésük abbamaradt.

A római örömlányoknak megjelenésükben, öltözködésükben is különbözniük kellett az erényes római asszonyoktól, matrónáktól. Megtiltották az örömlányok ruházódásánál a fodros stólat, valamint a tradicionális tunikát. Azt csak az erényes matrónák viselhették. Ruházatuk csak a megszokottnál rövidebb tunika lehetett, és fölötté tógát viseltek. Egyébként a római császárság idején a tóga férfi öltözet volt, és nők csak kivételes esetben viseltek tógát, főleg akkor, ha valakit meg akartak szégyeníteni, mert valamiképpen bűnösnek, valamiben vétkesnek találták. Az örömlányok kirívó öltözete nemcsak a tiltás és a megkülönböztetés miatt volt, hanem azért is, mert így felhívhatták magukra a figyelmet. Hajviseletüket is előírták, hajukat fejükön lesimítva, kibontva hordhatták csak. Feltűnő, színes ruházódásuk mellett kifestették szemüket és arcukat, púdereztek magukat, szőrtelenítőket használtak, áttetsző, fátyolszerű ruhákkal és ékszerekkel igyekeztek felhívni magukra a figyelmet.

A jobb módú római polgárok rabszolganőket, ágyasokat vagy hetérákat tartottak. Ők nem jártak el a sokszor fulladt levegőjű bordélyházak kicsi szobáskáiba. A legnagyobb úr, a császár még azt is megengedte magának, hogy kéjlakot rendezzen be, ahová kiválasztott kéjnőket, néha még gyermekeket is összegyűjtöttek kedvük és kívánságaik szerint. Feljegyzések szólnak arról is, hogy itt nemcsak szeretkezések, szexuális szolgáltatások történtek, hanem perverz, félszeg hajlamaikat is kiélték. Suetoniusnak, a történetírónak Tiberius császárról írt életrajzában olvasható: „Capri magányában megtervezett egy szalont, titkos kéjlegések színhelyéül, ahol mindenhol felhajtott kéjlányok és kéjfiúk csapatai, meg természetellenes közösülési módok kitalálói, akiket „*sprintriák*”-nak hívott, hármas sorokba láncolva fajtalankodtak egymással, szeme láttára, hogy a látvány lankadó vágyát újra feltüzelje. Hálótermeiben mindenfelé a legszemérmetlenebb

festmények nyomán készült képek és a legbujább alakokat ábrázoló szobrocskák voltak elhelyezve díszül, s kéznél voltak Elephantis könyvei is (szerelmi életben útmutatást nyújtó szakirodalom), nehogy valaki feladata végzése közben a ráparancsolt figurát illetőleg útmutatás nélkül maradjon” (ford. Kiss Ferencné).²⁹

A római császárság idején nemcsak a férfiak elégítették ki kéjvágyukat különböző szolgáltatásokkal, a nők is megtalálták vágyaik kielégítésére a módot. Tehetősebb és egyedülálló idősebb hölgyek rabszolgákat tartottak, de tudunk olyan esetekről is, amikor ifjabb városi nők örömlányként elégítették ki vágyaikat: „könnyűvérű rangbeli hölgyek az örömlányok hivatását kezdték üzni”.³⁰ Néha még a császárnék is megtették mindezt titokban, de igazában az sem maradt mindig titokban. Marcus Aurelius feleségéről jegyezték fel, hogy „Caietában tartózkodott, matrózok és gladiátorok közül válogatott magának szeretőket” (ford. Terényi István).³¹ Vagy Claudius császár felesége, Messelina egyenesen pénzért gyakorolta ezt az ősi mesterséget, akárcsak egy örömlány. Iuvenalis tudósít erről:

„Éjjeli csuklyát öltött őfelsége, a szajha,
egy szolgálótól kísérvé szökött ki urától,
s szőke paróka alá rejtette sötét haja fürtjét.
Egy rongyfüggönyös és fülledt bordélyba nyitott, hol
várt az üres szoba rá, s aranyos mellel, ruha nélkül,
csalva: Lycisca nevén árulta magát, s mutogatta
ott az ölet, fejedelmi Britannicus, életadódat.
Nyájasan fogadott mindenkit, kérte a pénzt is,
s háton nyelte mohón be akárki döféseit ágyán.
Majd, hogy a bordélyos haza küldte a lányokat, ő is
ment búsan, s ha tehette, szobáját mint legutolsó
zárta be, lángolt még dagadó árnyéka a vágtyól;
ellankadva, de nem kielégülten haza indult,
és szennytől belepett arccal, mocskosan a lámpafüsttől,
vitte a bordélybúzt ágyába magával” (Ford. Muraközy Gyula).³²

Több római császár életrajzában találkozunk olyan feljegyzésekkel, leírásokkal, amelyek szerint a császárok különös érdeklődést tanúsítottak a bordélyok

²⁹ *Suetonius*: Tiberius 43.

³⁰ *Suetonius*: Tiberius 35.

³¹ *Historia Augusta*: Marcus Aurelius 19.

³² *Iuvenalis*: VI 118-132.

és prostituáltak iránt. A Palatiumon maga a császár, Caligula alapított bordélyházat, és „a hely előkelőségéhez illően elkülönített, szépen berendezett szobácskákban finom hölgyek és szabadon született fiúk teljesítettek szolgálatot; Caligula szétküldte a névkikiáltókat a forumokra, a csarnokokba, meghívott fiatal és idős férfiakat, hogy vágyukat kielégítsék; az egymás után érkező vendégeknek, ha éppen nem hoztak magukkal pénzt, kölcsönt is adott” (Ford. Kiss Ferencné).³³ Elagabalus pedig a palotában tartott fenn bordélyházat barátai, kliensei és rabszolgái számára: „Egyszer egy nagy középületbe csődítette össze a prostituált nőket a Circusból, a színházból, a Stadiumból meg a többi szórakozó helyről, valamint a fürdőkből. Ott aztán beszédet mondott nekik, mint valami katonai gyűlésen, „bajtársaknak” titulálta őket, és a különböző szeretkezési formák és gyönyörök fajtáit fejtegette előttük. Később hasonló gyűlésbe hívta össze a kerítőket meg a mindenfelől összeszedett feslett, kicsapongó fiúkat és ifjakat. A szajhák gyűlésén női ruhában jelent meg, csupaszon hagyott mellbimbókkal, a férfi prostituáltak összejövetelén pedig a kéjfiúk öltözékét viselte” (Ford. Terényi István).³⁴

Pár kiragadott példa és korabeli feljegyzések alapján is megerősíthető a megállapítás: a római császárság hétköznapi életéhez majdnem minden szinten – császári udvar, polgári család, rabszolgák – hozzátartozott a prostitúció, megszokott volt a bordélyház és a különböző szolgáltatás.

II. 4. Adózó örömlányok

Szinte hihetetlen, két évezred távlatából visszatekintve, mi mindenre kiterjedt a római császárság gazdasági ellenőrzése és felügyelete. Még a prostitúcióból élőkre is adót róttak ki. Már előbbiekben láthattuk, hogy a prostituáltak a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből kerültek ki: főleg rabszolgákból, felszabadítottakból, szegény családokból, néha találkozunk előkelő származásúakkal is. Ugyanilyen sokrétű volt a szolgáltatások ára is. Már akár egy kenyér áráért (2 as) hozzá lehetett jutni egy kevésbé igényes prostituálthoz, de voltak sokkal drágább szolgáltatások is, amelyekért akár egynapi kerestet is ki kellett fizetni (1-1,5 denarius). A köztársaság vége felé tűnnek fel Rómában a művelt, igényes prostituáltak, a hetérák. Ők váltak az aranykori

³³ *Suetonius*: Caligula 41.

³⁴ *Historia Augusta*: Antonius Heliogabalus 26.

szerelem lírájának ihletőivé: Catulus Lesbiáért epekedett, Propertius Cynthiáért, és közben mindketten fájdalmasan szenvedtek barátnőik hűtlensége miatt.

Caligula az örömlányokat megadóztatta: naponta egy szeretkezés árát levonta keresetükből. Kr. u. 137-ből származik az a Palmyrában talált felirat, amely ugyanilyen illetékről tudósít. Később ezt a törvényt úgy egészítették ki, hogy az egykor volt kéjnöket és kerítőket is megadóztatták. Ennek a rendelkezésnek végrehajtása még azokat is érintette, akik már házasságban éltek. Ez is arra utal, hogy nem annyira a morális, erkölcsös élet szabályozását jelentették ezek az előírások, hanem sokkal inkább gazdasági kérdés lett a nagyobb állami bevétel érdekében. Mivel ez komoly jövedelmet, nagyon nagy pénzösszeget jelentett, azért a császár ennek begyűjtését a *publicanusokra*, majd a *praetorianusokra* bízta. Alexander Severus elrendelte, „hogy a kerítőkre, kéjnökre, férfi prostituáltakra kivetett adókat ne az államkincstárba fizessék be, hanem a színház, a Circus, az Amphiteatrum, s Stadium renoválására szánt pénzalaphoz kell csatolni”(Ford. Terényi István).³⁵

Fentieket alátámasztja és megerősíti az a CIL III. 13750 szám alatt megjelölt felirat, amely arról tudósít, hogy a prostituáltak utáni adók begyűjtésénél mennyi és milyen visszaéléseket tapasztaltak. Ez a feljegyzés a Fekete tenger partjáról, Chersonesosból származik. A Kr.u. 185-ből előkerült – bár töredékes – dokumentum szerint a helyi lakosok panaszt nyújtottak be a kormányzóhoz az ott állomásozó katonáik visszaéléseiről, és a helyi lakosok beadványára a provinciai helytartó rendeletet adott ki. Ebből a helytartói rendeletből tűnik ki, mennyi visszaélés történt a prostituáltak adójának (*capitulum lenocinii, vectigal*) erőszakos és zsarolásos összegyűjtéséből.³⁶

Ezek a rendeletek és intézkedések is megerősítik azt a tényt, amely szerint a római császárság idején a prostitúció komoly bevételt jelentett, és ez nem mindig a *meretrixeket* érintette. Tudjuk, az államhatalom századokon át keményen fellépett, amikor a prostituáltakra megszabott *vectigal*-t valamiképpen be kellett gyűjteni, sőt ilyen vonatkozásokban a „tisztességes polgárok” sem különböztek a köz embereitől. Mikor jövedelmi forrás, bevételi vagyoni érdek döntött, szinte teljesen eltűnt a prostitúciót elítélő vagy megbélyegző morál, sokkal nagyobb súllyal jött elő a megszerezhető pénz.

³⁵ *Historia Augusta*: Alexander Severus 24.

³⁶ O. M. Péter: Scortum, lupa, meretrix. Acta Universitatis Szegediensis Acta Iuridica et Politica LXV/16 (2004), 289.

Már-már jelképertékűvé válik az a *Digesta-fragmentum*, amely szerint a *hereditatis petitio*ról úgy nyilatkozik Ulpinus, hogy „azok a bérbevételek, melyek egy városi ingatlan bérbeadásából származnak a *hereditatis petitio* hatálya alá tartoznak még akkor is, ha bordélyházból származnak. Merthogy bordélyházakat számos tisztességes férfiú telkén működtetnek.”³⁷

Miután Pompeji jelentős részét feltárták, a városban egykor létezett szolgáltatások nagyságáról is képet lehetett alkotni. A körülbelül 10.000 lakosú városban legalább 30 helyen lehetett szolgáltatásokhoz jutni, de a legnagyobb lupanar sem volt tíz szobánál nagyobb terjedelmű. A legtöbb ilyen *lupanar* a *Forum*tól keletre eső területről került elő, és azok közül leghíresebb az erotikus festményeiről megfalfeliratairól ismert *Africanus*. Mivel feltárt magánházak falain is találtak ilyenszerű falfestményeket, arra lehet következtetni, hogy azokban is kínáltak, vagy azokban is voltak ilyenszerű szolgáltatások. A feltárt fürdők megmaradt nyomai gyakran utalnak mindezekre. A feltárt 7 ilyen bordélyházra utaló falfestmény került elő, amikor feltárták és restaurálták a *Therma Suburbanét*. Ezeket a helységeket leginkább az átutazó kereskedők, tengerészek és városlátogatók vették igénybe, és az itt látható pozitúrákat ábrázoló jelenetek a fürdő vendégei számára kínált választékot mutatják. Ezek után szinte megmagyarázhatatlan, hogy a szintén feltárt Ostiában még egyetlen lupanar sem került elő, holott az volt az ókori Róma egyik legnagyobb kikötője. Ismereteink szerint több évszázadon át volt a római császárkorban jelentős és sajátos bevétel a prostitúció utáni adó. Jóval a keresztyénség államvallási elismerése után szüntették be Ambrosius császár rendeletére, Kr.u. 498-nban, nagyrészt annak hatására, hogy jó néhány keresztyén író határozottan bírálta ezt a keresztyénséggel ellenkező gyakorlatot.³⁸

II. 5. Prostitúció és a római jog

A római császárság korában is meghatározott volt az alapvető erkölcsi norma: a monogám házasság, és mindez így védte a családot, a családi élet tisztaságát, a nő becsületét, sőt még szeméremérzetét is. Megfigyelhető, hogy a görögökkel ellentétben, a rómaiak idegenkedtek a nyilvános meztelenségtől, még az akkor

³⁷ *Ulpianus*: *Digesta* 5.3.27.1.

³⁸ *Historia ecclesiastica* 3.39.

meztelenséggel járó sportok üzésétől is tartózkodtak. Igaz, mindezek mellett úgy a római szemléletmódot, mind a római jogot egy bizonyos fokú liberalizmus is jellemezte. Így érthető a prostitúció előbb felvázolt kétarcúsága: a prostitúciót elítélték ugyan és megvetették, ezzel szemben a gyakorlatban eltúrték, mint szükséges rosszat. Ez társadalmilag és jogilag is így igaz. A prostituáltak helyzete a római császárság idején rosszabbodott a köztársasághoz viszonyítva, mivel a császárság erőteljes ellenőrzése alá akarta vonni a társadalom majd minden oldalát. Ismert tény, hogy a római császárság korában ijesztő mértékű volt az erkölcsi romlás, és mindezt a római császárok jogi eszközökkel, törvényekkel, rendeletekkel és azok alkalmazásával próbálták megállítani. Erre nézve az első szigorúbb rendeleteket Augustus császár vezette be, amikor a törvény kimondta, hogy a kéjnök a végrendeletek alapján rájuk testált vagyonnak csak egynegyedét kaphatják meg. Domitianus korától már egyáltalán nem örökölhettek a kéjnök végrendelet alapján. Furcsa módon, ettől kezdve még a gyaloghintó használata is tilos volt számukra.

Császárság korának ismert erkölcsi romlását mutatja az, amint már előkelő családokból származó nőket is lehet találni a prostituáltak között. Augustus császár idején szenátusi határozat mondta ki, hogy megengedhetetlen, amint a lovagok feleségei, leányai vagy éppen leányunokái testükkal kereskednek. Augustus korában az erkölcsi romlás megfékezésére szigorú, családra vonatkozó törvényeket hoztak, csak hogy éppen ezért választották előkelő nők a prostitúció életformáját, mert így próbáltak kibújni a szigorú szabályok alól. Ha egy szenátor lánya beleszeretett egy *libertinus*ba, nem köthetett vele érvényes házasságot, legfeljebb csak akkor, ha elvesztette rangját. E rangvesztés érdekében érdemes volt prostituálttá, bűnözővé vagy színésznővé válni. A római jogi előírások addig is elmentek, hogy érvénytelennek mondták ki egy prostituált és ügyfele közötti megállapodást, mivel ez rontotta a jó erkölcsöt. Érdekes jogi értelmezést vet fel mindennek a következménye: ha ezt a szerződést semmisnek mondták ki, az ügyfél pénzét úgysem kapta vissza, mivel csak a prostitúció minősült erkölcstelenségnek, a pénz szerzése nem.

A római jog értelmében és értelmezésében sem a bordélyházak üzemeltetése, sem a kerítés, de még maga a prostitúció sem számított bűncselekménynek. Augustus korában kimondták, hogy a házasságtörés elősegítése bűncselekmény – *lenocinium*. Hadrianus rendeletben tiltotta meg a rabszolganők eladását bordélyház tulajdonosoknak. Kr.u. a III. századtól tűnnek fel egyre gyakrabban szigorú császári büntetések, amelyek igyekeztek a prostitúciót visszaszorítani. Kr.u. 428-ban II.

Theodosius keletrómai és III. Valentinianus nyugatrómai császárok közös rendeletben és szigorúbüntetés terhe mellett tiltják meg az apáknak és rabszolgatartóknak lányai vagy rabszolganőik prostitúcióra való kényszerítését. A prostitúció teljes betiltása akkor még nem történt meg, de a római jog csak szükséges rosszként tűrte meg.

III. Könyvészet

- A. Alföldi*: Early Rome and the Latins. Ann Arbor 1963.
- J. P. V. D. Balsdon*: Roman Woman their History and Habbits. London 1963.
- R. Brósz*: Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásban.
- P. Csillag*: The Augustan Laws on Family Reation. Budapest 1976.
- D. Gourevitch – J. N. Adams*: Latin Words for „Woman” and „Wife”. Glotta 50 (1972) 234-235.
- S. Griffin*: Pornography and Silence, London 1981.
- H. M. Hyde*: The History of Pornography, London 1964.
- I. Molnár*: A házasságtörés mint a római család alapját, tekintélyét sértő bűncselekmény. in: Iura antiqua, Iura moderna. Pécs 2001, 187-204.
- O. M. Péter*: Scortum, lupa, meretrix. Acta Universitas Szegediensis Acta Iuridica et Politica LXV/16 (2004), 275-291.